

12 TH INTERNATIONAL BLACK SEA COASTLINE COUNTRIES SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

September 26-28, 2025
Trabzon, Türkiye

EDITOR

Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL

ISBN: 979-8-89695-205-3

12th INTERNATIONAL BLACK SEA COASTLINE COUNTRIES
SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

September 26-28, 2025 - Trabzon, Türkiye

20.10.2025

Liberty Publishing House

Water Street Corridor New York, NY 10038

www.libertyacademicbooks.com

+1 (314) 597-0372

ALL RIGHTS RESERVED NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM, BY PHOTOCOPYING OR BY ANY ELECTRONIC OR MECHANICAL MEANS, INCLUDING INFORMATION STORAGE OR RETRIEVAL SYSTEMS, WITHOUT PERMISSION IN WRITING FROM BOTH THE COPYRIGHT OWNER AND THE PUBLISHER OF THIS BOOK.

© Liberty Academic Publishers 2025

The digital PDF version of this title is available Open Access and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) which permits adaptation, alteration, reproduction and distribution for noncommercial use, without further permission provided the original work is attributed. The derivative works do not need to be licensed on the same terms.

adopted by Mariam Rasulan

PROCEEDINGS BOOK

ISBN: 979-8-89695-205-3

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

12th INTERNATIONAL BLACK SEA COASTLINE COUNTRIES
SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

DATE AND PLACE

September 26-28, 2025 - Trabzon, Türkiye

ORGANIZATION

EDITORS

Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL

COORDINATOR

Samet KUŞKIRAN

PARTICIPANTS COUNTRY (27 countries)

TÜRKİYE, AZERBAIJAN, USA, GEORGIA, JORDAN, ALBANIA, KAZAKHSTAN, ALGERIA,
GERMANY, ROMANIA, INDONESIA, UK, BULGARIA, UNITED ARAB EMIRATES,
KAZAKHSTAN, REPUBLIC OF SOUTH AFRICA, ETHIOPIA, SAUDI ARABIA, AUSTRALIA,
INDONESIA, NIGERIA, PAKISTAN, VIETNAM, BANGLADESH, MALAYSIA, INDIA,
KOSOVO

Total Accepted Article: 113

Total Rejected Papers: 26

Accepted Article (Türkiye): 50

Accepted Article (Other Countries): 63

ISBN: 979-8-89695-205-3

12th INTERNATIONAL BLACK SEA COASTLINE COUNTRIES SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

September 26-28, 2025 - Trabzon, Türkiye

20.10.2025

REF: Akademik Teşvik

İlgili makama;

12. Uluslararası Karadeniz'e Kıyısı Olan Ülkeler Bilimsel Araştırmalar Kongresi, 26-28 Eylül 2025 tarihleri arasında Trabzon'da 27 farklı ülkenin (Türkiye 50 bildiri- Diğer ülkeler 63 bildiri) akademisyen/araştırmacılarının katılımıyla gerçekleşmiştir

Kongre 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen "Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarından fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır." değişikliğine uygun düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz edilir,

Saygılarımla

DR. ABBAS KARAAĞAÇLI

Head of Black Sea Strategic Research and Application Center

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
Sanat ve Tasarım Fakültesi Dekanlığı
Personel İşleri ve Özlük İşleri Birimi

Sayı : E-55891153-209.03-310836
Konu : 39. Madde Görevlendirmeleri (Dr. Öğr.
Üyesi Yasemin TÜMER ÇELİK)

23.09.2025

Sayın Dr. Öğr. Üyesi Yasemin TÜMER ÇELİK
Doktor Öğretim Üyesi

26-27 Ekim 2025 tarihlerinde arasında 2 (iki) gün süreyle Trabzon'da online düzenlenecek olan İKSAD tarafından desteklenen "INTERNATIONAL BLACK SEA COASTLINE COUNTRIES SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE" başlıklı kongrede düzenleme ve bilim danışma kurullarında görev almak üzere, 2547 sayılı Kanununun 39. maddesi gereğince yolluksuz ve gündeliksiz olarak görevlendirilmeniz Dekanlığımızca uygun görülmüştür.

Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Prof.Dr. Eyüp Fahri KESKENLER
Dekan V.

Ek: Dilekçe ve Eki (4 Sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSNBPF630 Pin Kodu :59532 Belge Takip Adresi : <https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=5264&eD=BSNBPF630&eS=310836>
Telefon:0 458 211 11 52 Faks:0 458 211 11 27 Bilgi için: Seher KALKAN
e-Posta:sanatvetasarim@bayburt.edu.tr Elektronik Ağ:http://www.bayburt.edu.tr Unvanı: Memur
Kep Adresi:bayuni@hs01.kep.tr

Tel No: 0458 211-1152,2127

12th INTERNATIONAL BLACK SEA COASTLINE COUNTRIES SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

September 26-28, 2025 - Trabzon, Türkiye

CONFERENCE PROGRAM

Zoom Meeting ID: 833 1287 1999
Zoom Passcode: 272727

<https://us02web.zoom.us/j/83312871999?pwd=8z9nkYWWBOls7FBiTMzKgRSuazCip9>

1

Participant Countries (27):

Türkiye, Azerbaijan, Usa, Georgia, Jordan, Albania, Kazakhstan, Algeria, Germany, Romania, Indonesia, Uk, Bulgaria, United Arab Emirates, Kazakhstan, Republic of South Africa, Ethiopia, Saudi Arabia, Australia, Indonesia, Nigeria, Pakistan, Vietnam, Bangladesh, Malaysia, India, Kosovo

27.09.2025 / Session-2, Hall-2

Ankara Local Time: 12:30 – 14:30

Meeting ID: 833 1287 1999 / Passcode: 272727

Moderator: Prof. Dr. Mehmet OKUR

Title	Author(s)	Affiliation
A GENERAL EVALUATION OF THE TREATY, PROTOCOLS AND CONTRACTS SIGNED BETWEEN TÜRKİYE AND RUSSIA FROM THE MOSCOW TREATY TO THE PRESENT DAY	Prof. Dr. Mehmet OKUR Dr. Elif YORMAZ	Karadeniz Technical University TÜRKİYE
THE 2024 EXCAVATIONS AT ASARKALE (SAMSUN-TÜRKİYE)	Assoc. Prof. Dr. Kasım OYARÇIN Res. Assist. Dr. Soner ÖZMEN Assist. Prof. Dr. Fatma KIZILYALÇIN OYARÇIN	Ondokuz Mayıs University TÜRKİYE Ondokuz Mayıs University TÜRKİYE Karabük University TÜRKİYE
HÜSEYİN CAHİT YALÇIN'S POSITION AS TÜRKİYE'S DELEGATE TO THE PALESTINE CONCILIATION COMMISSION IN THE CONTEXT OF TURKISH-AMERICAN RELATIONS (1949-1950)	Assist. Prof. Dr. Murat AYDOĞDU	İstanbul University TÜRKİYE
THE IMPACT OF THE TRANSGRESSION ON THE KURA RIVER AND THE CASPIAN SEA ON THE MATERIAL AND CULTURAL MONUMENTS OF AZERBAIJAN	Prof. Dr. Abbas SEYİDOV Assoc. Prof. Dr. Leyla RUSTAMOVA	Institute of Archaeology and Anthropology, ANAS AZERBAIJAN
THE SYMBOLIC SYSTEM OF THE EARLY NOMADS OF THE ALTAI AS A MEANS OF DESCRIBING THE UNIVERSE	Samat SAMASHEV Oraz SAPASHEV	State Historical and Cultural Museum-Reserve "Beref" KAZAKHSTAN İstanbul University TÜRKİYE

**All participants must join the conference 10 minutes before the session time.
Every presentation should last not longer than 10-12 minutes.
Kindly keep your cameras on till the end of the session.**

Halil ECER	DEVELOPING MODELS FOR YOUTH PARTICIPATION IN URBAN POLICY PROCESSES	377
Nalan ARABACI Şeyma AKSOY	A SOCIAL SKILL THAT EXTENDS FROM EARLY CHILDHOOD TO ADULTHOOD: "VOLUNTEERING"	378
Sema Nur SEVİNÇ GÜL	ORAL LICHEN PLANUS: CLINICAL FEATURES, TREATMENT APPROACHES, AND MALIGNANT POTENTIAL	380
Nneoma L. DORBOR Chigoziri EKHUEMELO	FUNGI LEAFSPOT DISEASE OF MANGO(MANGIFERA INDICA L.) IN LOKOJA METROPOLIS	388
Dalila MECELLEM Samira MEBDOUAA	ASSESSMENT OF TWO ENTOMOPATHOGENIC FUNGI FOR CONTROLLING LYMANTRIA DISPAR LARVAE	395
Mehmet OKUR Elif YORMAZ	A GENERAL EVALUATION OF THE TREATY, PROTOCOLS AND CONTRACTS SIGNED BETWEEN TÜRKİYE AND RUSSIA FROM THE MOSCOW TREATY TO THE PRESENT DAY	396
Mert Can Dogan Sema Akin Bas	ANALYSIS OF CREDIT RISK UTILIZING MACHINE LEARNING ALGORITHMS	407
Murat AYDOĞDU	HUSEYİN CAHİT YALÇIN'S POSITION AS TÜRKİYE'S DELEGATE TO THE PALESTINE CONCILIATION COMMISSION IN THE CONTEXT OF TURKISH-AMERICAN RELATIONS (1949-1950)	408
Mücahit SEÇME	IN VITRO CYTOTOXIC EFFECTS OF THYMOQUINONE ON ISHIKAWA ENDOMETRIAL CANCER CELLS	410
Nadezhda PETKOVA Dobromira YANEVA Ivanka HAMBARLYISKA Dragomir VASSILEV	A SCREENING OF SOME SUPERFOODS AND MEDICINAL PLANTS AS A POTENTIAL SOURCE OF SUGARS, INULIN AND LOW-MOLECULAR FRUCTANS	416
Nazmiye TÜRKYILMAZ	PROTECT THE ENVIRONMENT, TRANSFORM WITH ART: WASTE MANAGEMENT AND CREATIVITY	418
Tope James Blessing Mayowa, Sami Ayodele Spencer John	PRODUCTION AND SENSORY EVALUATION OF WINE PRODUCED FROM ZEA MAYS AND PHASEOLUS VULGARIS USING SACCHAROMYCES CEREVISIAE	419
ÖZGÜR DAL	THE STRATEGIC IMPORTANCE OF RO-RO TRANSPORT IN THE BLACK SEA: AN ASSESSMENT BASED ON ANNUAL STATISTICS FROM TURKISH PORTS	427
Bikash Bania Nitul Ali Prem Kishan Singha Biswajit Das	POINT - OF -CARE DIAGNOSTIC DEVICE: INNOVATION AND INTELLECTUAL PROPERTY IN MEDICAL LABORATORY TECHNOLOGY	428
Abbas SEYİDOV Leyla RUSTAMOVA	THE IMPACT OF THE TRANSGRESSION ON THE KURA RIVER AND THE CASPIAN SEA ON THE MATERIAL AND CULTURAL MONUMENTS OF AZERBAIJAN	429
Sahin AYDIN	REGIONAL ANALYSIS AND FORECASTING OF BROILER AND LAYER POULTRY PRODUCTION IN TÜRKİYE: A STATISTICAL AND MACHINE LEARNING APPROACH	431
Samat SAMASHEV Oraz SAPASHEV	THE SYMBOLIC SYSTEM USED BY THE EARLY NOMADS OF ALTAI AS A TOOL TO DIAGNOSE THE UNIVERSE	433
Solmaz Jabbarova	THE IMPACT OF TEACHER PERSONALITY ON THE MORAL AND ETHICAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN	454
Murat AYULDEŞ Ahmet KATILMIŞ	EXAMINING SOCIAL STUDIES TEACHERS' PERCEPTIONS OF THE TÜRKİYE YÜZYILI MAARIF MODEL SOCIAL STUDIES CURRICULUM	458
Sultan BUTUN SENDEL	MULTIFUNCTIONAL CHONDROITIN SULFATE CRYOGELS	476
Tabarek Abdulindh Haji Al-Farsee	TABA FIT BRACELET (TO SUPPORT OBESE AND DIABETIC PATIENTS IN MAKING ACCURATE HEALTHY NUTRITIONAL DECISIONS)	488

ALTAY'DAKİ ERKEN DÖNEM GÖÇEBELERİNİN EVRENİ TANIMLAMA ARACI OLARAK KULLANDIĞI SEMBOLİK SİSTEMİ

THE SYMBOLIC SYSTEM USED BY THE EARLY NOMADS OF ALTAY AS A TOOL TO DIAGNOSE THE UNIVERSE

Dr. Samat SAMASHEV

Berel Devlet Tarihi ve Kültürel Müzesi-Koruma Alanı, Bilimsel Bölüm, Doğu Kazakistan Bölgesi, Kazakistan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3450-3629>

Dr. Oraz SAPASHEV

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7143-9123>

ÖZET

Giriş ve Amaç: Kazak Altayı'ndaki Erken Demir Çağı göçebelerinin kültürel mirası, "hayvan üslubu" olarak bilinen kendine özgü bir sembolik sistem ile karakterize edilir. Zoomorfik (hayvan biçimli) tasvirlerle ifade edilen bu görsel kod, eski toplumların mitolojik, kozmolojik ve sosyal düşüncelerini yansıtır. Bu çalışmanın amacı, bu sembolik sistemin erken göçebelerin dünya görüşünü betimlemedeki rolünü analiz etmek ve iletişimsel bir araç olarak gösterge bilimsel potansiyelini değerlendirmektir.

Materyal ve Yöntemler: Çalışma, Altay'ın Erken Demir Çağı göçebelerinin kültüründeki işaretlerin sembolik anlamını ve dünya görüşüyle ilişkili işlevlerini ortaya koymak için arkeolojik verileri gösterge bilimsel analizle birleştirmiştir. Malzeme tabanını Kazak Altayı buluntularından hayvan üslubuna ait eserler (silahlar, at koşumları, ev eşyaları) ile damga benzeri işaretler taşıyan eserler oluşturmaktadır. Ayrıca 18-20. yüzyıl kâşiflerinin (Messerschmidt, Miller, Pallas, Radlov) yazılı kaynakları ve arkeologların (Grakov, Rudenko, Gryaznov, Samashev, Raevskiy, Khazanov) çalışmaları kullanılmıştır. Uygulanan yöntemler; göstergebilimsel, ikonografik, karşılaştırmalı-tarihi ve kültür-tarihi yöntemlerdir. Bu sayede imgeler daha geniş sosyal, dinî ve mitopoetik bağlamlar içinde yorumlanmıştır.

Bulgular: Bulgular, hayvan üslubunun yalnızca sanatsal bir süsleme olmadığını, aynı zamanda kozmik düzen ve toplumsal hiyerarşi fikirlerini ifade eden kodlanmış bir sembolik dil işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Belirli hayvanlar evrenin farklı katmanlarıyla ilişkilendirilmiştir (kuşlar üst dünya, toynaklılar orta dünya, yırtıcılar alt dünya ile). Petroglifler ve taşınabilir objeler, mitolojik prototiplerden yapılandırılmış işaret sistemlerine geçişi göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç: Çalışma, Altay hayvan üslubunun, eski göçebelerin evreni kavramsallaştırdığı karmaşık bir gösterge bilimsel sistem oluşturduğunu göstermektedir. Sembolik imgelerin silahlara, giysilere ve ayinle ilgili nesnelere entegre edilmesi, bu objeleri

kutsal anlam taşıyıcılarına dönüştürmüştür. Dolayısıyla Altay göçebelerinin sembolik sistemi, onların dünya görüşünü anlamak için eşsiz bir model teşkil etmekte ve Orta Avrasya'nın Erken Demir Çağı kültürlerine dair çalışmalara katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışma, Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Kültür Komitesi'nin 2023–2025 yıllarını kapsayan program-hedefli finansmanı kapsamında (Proje IRN BR22082478) gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Altayı, Erken Demir Çağı, sembolik sistem, işaretler, hayvan üslubu, göstergebilim.

ABSTRACT

Introduction and Purpose: The cultural heritage of the Early Iron Age nomads of the Kazakh Altai is characterized by a distinctive symbolic system known as the “animal style.” This visual code, expressed through zoomorphic images, reflects mythological, cosmological, and social ideas of ancient societies. The purpose of this study is to analyze the role of this symbolic system in describing the worldview of early nomads and to evaluate its semiotic potential as a communicative tool.

Materials and Methods: This study integrates archaeological data with semiotic analysis to reveal the symbolic significance of signs in the culture of the Early Iron Age nomads of the Altai and their worldview-related functions. The material base includes animal-style artifacts (weapons, horse harnesses, household items) from Kazakh Altai sites, as well as artifacts with tamga-like signs. Written accounts of 18th–20th century explorers (Messerschmidt, Miller, Pallas, Radlov) and works of archaeologists (Grakov, Rudenko, Gryaznov, Samashev, Raevskiy, Khazanov) were also employed. Methods applied were semiotic, iconographic, comparative-historical, and cultural-historical, enabling interpretation of images within broader social, religious, and mythopoetic contexts.

Results: The findings indicate that animal style served not only as artistic decoration but also as a coded symbolic language expressing ideas of cosmic order and social hierarchy. Specific animals were associated with different spheres of the cosmos (birds with the upper world, hoofed animals with the middle, predators with the lower). Petroglyphs and portable objects demonstrate a transition from mythological prototypes to structured sign systems.

Discussion and Conclusion: The study shows that the Altai animal style constituted a complex semiotic system through which ancient nomads conceptualized their universe. The integration of symbolic images into weapons, clothing, and ritual objects transformed them into carriers of sacred meaning. Thus, the symbolic system of the Altai nomads represents a unique model for understanding their worldview and contributes to broader studies of Early Iron Age cultures of Central Eurasia.

The work was carried out within the framework of program-targeted funding by the Committee of Culture of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan for 2023–2025 (Project IRN BR22082478).

Keywords: Kazakh Altai, Early Iron Age, symbolic system, signs, animal style, semiotics.

GİRİŞ

Damgalar ve işaretler – insanlık medeniyetinde derin köklere sahip, insan aklının, düşüncesinin ve üretim araçlarının gelişimine, ayrıca çevreyi kavrama başarısına paralel olarak giderek

karmaşıklaşan olgulardan biridir. Damga benzeri işaretlerin eski çağ insanlarının yaşamında yaygın biçimde kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bunların en eskileri arasında bize ulaşanlar – kaya üzerine kazınmış olanlar ile Orta Çağlardaki mezar yapılarının duvarlarına ve mezar taşlarına işlenmiş olanlardır. Diğerlerinin ise zamanla aşınıp kaybolduğu bilinmektedir.

Hangi çağ olursa olsun, işaretlerin ve sembollerin en önemli işlevinin sözsüz bir iletişim aracı olmasıdır denebilir. Bu işaretleri ayırt ederek, “okuyarak” bu damgaların sahipleri hakkında şifrelenmiş bilgilere ulaşmamız mümkündür. Günümüzdeki araştırmalar, işaret ve sembollerin ardında toplumun ve tarihin belli bir dönemi, sahibinin soyu, yaşı, cinsiyeti, statüsü, hatta maddi durumu hakkında bilgiler bulunduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, daha sonraki dönemlerde damgaların kullanım alanı daralmış, belli bir boyun işareti veya mülkiyetin simgesi olarak kullanılmışsa da, tarihin derinliklerine indikçe bunların daha karmaşıklaştığını ve işlevlerinin genişlediğini görmekteyiz.

Örneğin, erken demir çağında Kazak Altayı'nı yurt edinmiş toplulukların damga sistemleri oldukça karmaşıktı ve bu işaretler gündelik yaşam çerçevesini aşarak, çevreyi, evreni ve mekânı algılama biçimlerini, ayrıca mitolojik ve mitopoetik düşüncelerini ifade eden araçlar olarak işlev görüyordu. Eski Türk runik yazıtlarındaki harflerin büyük çoğunluğunun boy damgalarından türetildiğini, Türkolog Altay Amanjolov özellikle vurgulamıştır. Bunun yanı sıra damgaların semiyotik niteliği, kayalara işlenmiş hayvan üslubu betimlemelerinden de açıkça görülmektedir.

Coğrafi açıdan Avrasya'nın önemli bir bölümünü oluşturan Kazak Altayı, erken göçebelerin kültür ve sanatının tarihsel gelişimindeki kritik aşamaları yansıtmaktadır. Onların sanatı ve sembolizmi, özellikle hayvan üslubu, o dönemin dünya görüşünü, mitolojisini ve toplumsal yapısını derinlemesine anlamamıza imkân verir. Altay bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan çok sayıda eser (altın süs eşyaları, silahlar, giysiler) erken göçebelerin kültür ve sanatını araştırmaya kapı açmaktadır. Tarihi mirası bilimdeki ileri ve yenilikçi yöntemlerle –örneğin 3D tarama, bilgisayarlı modelleme ve izotop analizleri gibi modern teknolojiler aracılığıyla– incelemek, erken göçebelerin sanatını, özellikle İskit hayvan üslubunu, daha derin ve doğru biçimde araştırmaya olanak tanır. Bu teknolojiler arkeolojik eserlerin korunmasını sağlayarak onların sembolik işaretlerini anlamak için yeni yollar sunar. Kapsamlı araştırmalar, modern bilimde yeni kavram ve teorilerin oluşmasına katkıda bulunur ve bilimsel döngüde bu mirası yeniden yorumlamamıza fırsat tanır.

Damga ve sembollerin çok yönlülüğünü, Saka kabilelerinin hayvan üslubundaki sembollerinden görebiliriz. Bu semboller yalnızca dekoratif öğeler değil, aynı zamanda dönemin insanların dünya görüşünü ve inançlarını yansıtan derin anlamlı işaretlerdir. Bu işaretlerin incelenmesi sayesinde, erken göçebelerin doğaya, hayvanlara ve evrene bakışını, ayrıca yaşam tarzlarını anlayabiliriz. Kazak Altayı erken göçebelerinin sembolik işaretler sistemini etnografik paralellikler temelinde bugünkü Kazak kültürü ve diğer Türk halklarının kültürüyle karşılaştırarak, onların tarihsel sürekliliğini ve kültürel bağlantılarını ortaya koymak mümkündür. Bu tür araştırmalar, günümüz ulusal ve etnik kimlik bilincinin oluşumuna da katkı sağlar.

Kazak Altayı erken göçebelerinin işaret sistemini incelemek, birçok bilimsel, tarihî, kültürel ve etnografik açıdan önemli sonuçlar elde etmeye olanak sağlayan güncel konulardan biridir. Bu nedenle bu makalede Kazak Altayı'nın eski göçebelerinin bıraktığı damgalar ve semboller, disiplinlerarası bir araştırma yöntemi çerçevesinde ele alınmıştır. Hayvancılıkla uğraşan ve bozkır ile orman-bozkır bölgelerinde maden çıkaran Altay'ın eski göçebeleri, çevreyi ve toplumsal dünyayı anlamaya ve betimlemeye çalıştılar. Eski Altay halklarının doğa dünyası, iklim olaylarını, peyzajları, bitki ve hayvan dünyasını, mevsimsel döngüleri, hatta astral

döngüleri kapsıyordu. Toplumsal gerçeklik ise, kabile içinde ve komşu kabileler arasında karşılıklı ilişkiler sistemlerini ve sosyal hiyerarşinin oluşumunu içeriyordu. Bu dünya görüşü sonucunda, Altay'ın eski göçebeleri, çevrelerindeki dünyayı olabildiğince doğru betimlemek için çeşitli damga ve işaretlerden oluşan özel bir sistem geliştirdiler. Bugün "hayvan üslubu" olarak adlandırdığımız bu işaretler sistemi, silahları, giysileri, tabutları, at koşum takımlarını ve başka pek çok eseri süslemiştir.

Dünya genelinde erken demir çağına ait damga ve semboller üzerine geniş kapsamlı araştırmalar yapılmış olmasına rağmen, Kazakistan'daki eski sembollerin ve damgaların ülkemizin kültürel açıdan önemli bir mirası olarak tanınması ve onların yerel özgünlüğünü kanıtlayan çalışmalar henüz yürütülmemiştir. Mevcut jeopolitik koşullarda bu tür bilimsel araştırmaların devlet tarafından desteklenmesi büyük önem taşır; zira bu damgalar ve resimler, Kazak topraklarındaki özgün stilin ülkemizin toprak ve kültürel bütünlüğünün derin köklere sahip olduğunu kanıtlamaya katkı sağlayacaktır. Kazak Altayı'nın erken demir çağı sakinlerinin kültürünü karşılaştırmalı biçimde ele alarak, bu dönemlerde damgaların ve sembollerin halk yaşamındaki rolünü incelemek, tarihsel bağlamı yeniden canlandırmak, damga kullanım geleneğinin sonraki sürekliliğini ortaya koymak, ayrıca işaret sisteminin Orta Avrasya kültürel mirası içindeki yerini belirlemek, eski göçebelere özgü damgaları ve sembollerini tespit etmek, korumak, kullanmak ve tanıtmak için metodolojik bir temel oluşturmak, Türk dünyası araştırmacıları için geciktirilemeyecek bir meseledir.

Makalede ele alınan konunun bilimsel yeniliği ve önemi, hem temel hem de uygulamalı nitelikte bir dizi önemli sorunu çözmesinden ve erken demir çağındaki Kazak Altayı'na ait damga benzeri işaretler ve sembollerle bezenmiş anıtları incelemenin genel gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Damgabilm, yalnızca ulusal değil, aynı zamanda dünya tarih bilimi içinde de yeni gelişmekte olan alanlardan biridir. Damgabilm disiplininin kesin yöntemleri ve araçları henüz oluşturulup standardize edilmemiştir. Dünya damgabilimi hâlen veri toplama aşamasındadır. Bu açıdan bakıldığında, Kazak Altayı eski göçebelerinin damga ve işaretleri, damgabilm alanında birer "beyaz nokta" gibidir. Bunları bulmak, tanımlamak, kapsamlı bilimsel dolaşıma kazandırmak ve kültürel miras olarak tanıtmak, bilimsel rekabetin çok ötesinde bir öneme sahiptir; zira bu, dünya damgabiliminin eksik sayfalarını tamamlamaya ve bu bilim dalını önemli ölçüde ilerletmeye katkıda bulunacaktır.

Makale, saha çalışmalarından başlayarak, eski damga benzeri işaret ve sembollerle bezenmiş anıtların elektronik veri tabanını oluşturmayı ve çeşitli sembolik işaretler taşıyan taşınır ve taşınmaz anıtları incelemek için metodolojik öneriler geliştirmeyi kapsayan tam bir araştırma döngüsünü içermektedir.

Araştırma aynı zamanda dikkate değer bir sosyo-ekonomik etkiye sahip olacak, genç nesli vatanseverlik ruhuyla yetiştirmeye, doğduğu ülkeye, toprağa ve kendi tarihine olan sevgisini pekiştirmeye imkân verecek ve bölgenin ekonomik ve turistik gelişimine katkıda bulunacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kazak Altayı Erken Göçebelerinin İşaret Sisteminin Oluşumunun Tarihi Ön Koşulları

Kazak Altayı erken göçebelerinin işaret sisteminin oluşumunun tarihi ön koşullarını anlamak için birkaç temel faktörü dikkate almamız gerekir:

Coğrafi ve doğal koşullar. Kazak Altayı'nın doğal koşulları, göçebe yaşam biçiminin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bölgenin dağlık arazisi, geniş otlakları ve su kaynakları, göçebelerin hayvancılıkla uğraşmasına imkân tanımıştır. Bu doğal ortamda yaşayan insanlar, çevredeki doğanın özelliklerini göz önünde bulundurarak kendi işaret sistemlerini geliştirmişlerdir.

Toplumsal yapı ve boy sistemi. Göçebe toplumun temelini boy-kabile yapısı oluşturuyordu. Her boy ve kabile, kendilerine özgü damga ve işaretler kullanıyordu. Bu damgalar, boyun veya kabilenin sembolik işareti olup, onların birbirini tanımasına, mülkiyetlerini belirtmesine ve toplumsal bağlarını güçlendirmesine hizmet etmiştir.

Dinsel ve mitolojik inançlar. Erken göçebelerin dinsel ve mitolojik inançları, onların işaret sistemine büyük ölçüde etki etmiştir. Şamanizm, animizm ve doğa kültü gibi inançlar yaygındı. Bu inançlara göre, her nesnenin, hayvanın ve doğa olayının bir ruhu olduğuna inanılıyordu. Bu tür inançlar, onların sanatsal ve sembolik yaratıcılığında yansımaları bulmuştur.

Ticaret ve kültürel etkileşim. Kazak Altayı, eski çağlardan beri çeşitli kültürlerin kesiştiği bir yer olmuştur. Ticaret yolları aracılığıyla göçebeler, diğer halklarla bağlantı kurarak onların kültürel ve teknolojik başarılarını benimsemişlerdir. Bu kültürel etkileşimler, göçebelerin işaret sistemine yeni unsurlar kazandırmış ve onu zenginleştirmiştir.

Siyasi ve askerî faktörler. Göçebelerin askerî ve siyasi yaşamı da onların işaret sistemini etkilemiştir. Komutanlar ve kahramanlar, kendilerine özgü damga, bayrak ve silahlar kullanmışlardır. Bu işaretler, onların statüsünü, gücünü ve otoritesini yansıtmıştır.

Artefaktlar ve arkeolojik veriler. Arkeolojik kazılarda bulunan piktogramlar, seramik kaplar, silahlar ve süs eşyaları gibi eserler, göçebelerin işaret sisteminin gelişimini ve kültürlerini anlamamıza olanak tanımaktadır.

Kazak Altayı erken göçebelerinin işaret sisteminin oluşumu, doğal çevre, toplumsal yapı, dinsel inançlar, kültürel etkileşimler ve siyasi faktörlerin etkisiyle şekillenen karmaşık ve çok yönlü bir süreçti. Bunların incelenmesi, erken göçebelerin kültür ve tarihini daha derinlemesine anlamamıza katkı sağlar.

Araştırmanın Teorik Temeli

Kazakistan topraklarındaki ilk damga benzeri işaretler, hatta taş devri anıtlarında bile tespit edilmiştir. Kazak Altayı'ndaki en eski örneklerden biri olarak, enolitik döneme ait Akbaur Mağarası'ndaki sembolik işaretler gösterilebilir.

Kazak Altayı erken göçebelerinin işaret sistemini incelemeye önce, bozkırda günümüze kadar ulaşan damga ve işaretlerin ortaya çıkışından bugüne kadar geçirdiği değişim ve gelişim sürecine değinmek gerekir. Genel olarak Orta Asya'nın farklı bölgelerinde damga ve işaretlerin oluşumuna doğal-coğrafi, kültürel-tarihi ve jeopolitik koşullar etki etmiştir. Böylece, her dönemde farklı toplulukların damga ve işaretleri, kendilerine özgü özellikler ve farklılıklar kazanarak Büyük Bozkır göçebelerinin kültürel bir fenomenine dönüşmüştür. Damga ve işaretlerin gelişimi, insanlık tarihinin ve kültürünün her bir dönemiyle örtüşmektedir: taş devri, tunç devri, erken demir çağı, Hun-Sarmat dönemi, Orta Çağlar, yeni ve yakın dönem.

V.A. İstrin, damga ve işaretleri "eski şartlı işaretler" olarak adlandırmış ve onların piktogramlardan daha önce ortaya çıktığını belirtmiştir. Ona göre, ilk örnekler alt paleolitikte, belirgin işaretler ise üst paleolitikte görülmektedir [İstrin,1965: 83]. Damga ve damga benzeri işaretler, piktogramlar, logogramlar ve ideogramlarla birlikte bilgiyi resimler aracılığıyla kaydedip yaymışlardır. Neolit döneminde boy-kabile yapısının ve özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte, boy ve kabilelere, özel mülkiyete, evcil hayvanlara, silahlara, seramik eşyalara vb. ait damgalar oluşmuştur.

Kazakistan'da yalnızca taşa kazınmış damga ve işaretler bilindiğinden, damgabilimde taş devri işaretlerini petroglifolojiden ayırmak mümkün değildir. Bilim dünyasına kazandırılmış petrogliflerin analizi, taş devrine özgü betimlerin kesin olarak tanımlanmadığını göstermektedir. Araştırmacılar, şu anda eski taş devrine ait olduğu kesinleşmiş ve evrensel

olarak kabul edilmiş bir betimleme mirası olmadığını belirtmektedir. A.G. Medoev ve diğer araştırmacılar, Kazakistan'dan taş devrine ait damga-betimler bulmaya çalışmış, ancak kesin kanıtlar hâlâ yetersizdir. Bununla birlikte, Zaynolla Samashev'e göre, son zamanlarda Mañğıstau Yarımadası'ndaki Koskuduk I, Cem Nehri kıyısındaki Tölebulak ve Ölefi anıtları, eski damga-betimlere dâhil edilebilecek örnekler arasında sayılabilir [Samashev, 2010: 89-97].

Neolit dönemine ait "kase benzeri" oyuk biçimindeki sembolik işaretler, Tölebulak Mağarası'nda bulunmuş ve Kazakistan topraklarında keşfedilen en eski damgalar arasında kabul edilmiştir. Bu mağara, kültürel, etnik ve stilistik açıdan çeşitli işaretler içermektedir.

Tunç devrinde damga ve işaretler, karmaşık kavramları ve farklı nesnelere temsil etmek için kullanılmıştır. Onlar, takvimsel döngüleri, doğa olaylarını ve çevredeki unsurları simgelemiştir. Damga ve işaretlerin kutsal-büyüsel işlevi, toplumun manevi gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Kazak bozkırlarında damga kullanımının tunç devrinden itibaren başlamış olması muhtemeldir. Bu dönemde damga ve işaretler, toplumun karmaşık sosyal ilişkilerinin, yeni sosyal kurumların, karmaşık ekonomik-kültürel tiplerin oluşumunun, göç hareketlerinin artmasının, etno-dilsel toplulukların dağılmasının ve yeni dünya görüşlerinin ortaya çıkmasının bir sonucu olarak gelişmiştir.

Eneolit döneminde, özellikle Botay kültürü, damga ve işaretlerin gelişiminde etkili olmuştur. Botay'dan bulunan at falankları, taş "ütücükler" ve diskler üzerine kazınmış sembolik işaretler, Akbaur Mağarası'ndaki yazıtlarla benzerlik göstermektedir. Tunç devrinde damga ve işaretler, iş aletlerinde, ulaşım araçlarında, kült eşyalarında, silah ve zırhlarda, insan ve hayvan figürlerinde, fantastik tasvirlerde yer almıştır. Tunç devrine ait damga-betimlerin en yaygın olduğu bir diğer yer, seramik kaplara kazınmış işaretlerdir. Bu dönemde işaretler sistemi, anlamsal açıdan oldukça genişlemiştir. Bu konuyu en kapsamlı şekilde inceleyen bilim insanı E.Yu. Zaharova'dır. O, tunç devrine ait Srubnaya kültürüne dâhil kaplardaki betimleri ayrıntılı biçimde analiz etmiştir. Zaharova, Ch. S. Peirce'in işaretleri endeks, ikonik ve sembolik olarak sınıflandırmasını, R. Jakobson'un işaret-sinyalleri özel bir tipe ayırmasını ve V.V. Otroşçenko'nun çevre-betim, haç biçimli işaret, geometrik şekiller, harf-betim ve piktogram benzeri işaretler ayrımını esas alarak damga ve işaretlerin üç ana gruba ayrılabilirliğini önermiştir: görsel-betimsel, sembolik ve işaret-sinyal [Zaharova, 2000].

Görsel-betimsel damgalar grubuna insan ve hayvan benzeri işaretler girer. Sembolik damgalar grubu ise üç alt gruba ayrılır: haç biçimli işaretler (düz haç, eğik haç, kesişen paralel çizgilerden oluşan haç, çift haç, svastika), geometrik şekillerden yapılmış damgalar (açılı, üçgen, dörtgen işaretler) ve soyut semboller. Damga ve işaretlerin üçüncü türüne ise tek başına kullanılan işaret-sinyaller girer. Bunun yanı sıra damga ve işaretleri farklılaştıran çentikler ve kabartmalar gibi ek unsurlar da mevcuttur. Zaharova'nın aktardığı bu tip işaretlerin çoğu, Kazak bozkırlarının tunç devrine ait seramik kaplarına da özgüdür [Zaharova, 2000: 62-71]. Bu durum, Orta Asya ve Doğu Avrupa topluluklarının bilgiyi kaydetmek, saklamak ve iletmek için işaret sistemlerini kullandığını göstermektedir [Iarygin, 2016: 91].

Kazakistan'ın tunç devrine ait damga ve işaretleri iki yönde hızlı bir gelişim göstermiştir. İlki, Doğu Kazakistan'daki Akbaur Mağarası'nda tespit edilen soyut işaretlerdir. İkincisi ise, Jetisu'daki Kuljabası anıtından bulunan güneş sembolleridir. Bu çizgi, Hun-Sarmat dönemine kadar sürmüştür. Bunlara örnek olarak, Üstürt'teki Bayte-3 ve Cem Nehri'nin yukarı kesimindeki anıtlar gösterilebilir. Tunç devrine ait bazı işaretler, bir topluluğa aidiyeti ifade eden en eski sembolik işaretler olarak değerlendirilebilir. Bu işaretler, İrtiş Nehri kıyısındaki İzmaylovka ve Kuşık, Tobıl Nehri kıyısındaki Novoilinskiy, Kazak bozkırındaki Dandıbay ve Besoba anıtlarında tespit edilmiştir. Bu işaretlerin farklı bölgelerde benzerlik göstermesi, onların etno-kültürel bir topluluğun işareti olarak kabul edilmesine imkân verir.

Tunç devrindeki damga ve işaretlerin incelenme düzeyi, Z.S. Samashev'in şu görüşüyle özetlenebilir: "Tunç devrinde, toplumsal tabakalaşmanın etkisiyle ve hayvanların, toprakların, maden yataklarının, maden ocaklarının, kutsal yerlerin ve tapınakların topluluğun mülkiyetinde olması nedeniyle, damga ve işaretler bir boyun mülkiyetini belirtmek için konulmuştur" [Samashev, Bazylkhan, Samashev, 2010: 108].

Erken demir çağında, göçebe devletlerdeki ekonomik ilişkiler, göçebe üretim tarzının baskınlığı ile karakterize ediliyordu. Eski göçebeler, damga ve sembolleri yaygın bir şekilde kullanmışlardır. Damgaların çoğu, toynaklı hayvanlar ve güneş sembolleri biçimindeydi; daha sonra bazıları stilizasyon sonucunda soyut sembollere dönüşmüştür. Erken demir çağı göçebelerinin damgaları, çoğunlukla petrogliflerde görülür ve bunlar, zoomorfik ve antropomorfik betimlerle bir kompozisyon oluşturur ya da onların yanında yer alır. Bu, işaretlerin çizildiği dönemi belirlemeye ve bazı durumlarda başka yerlerde bulunan benzer damgaları tarihlendirmeye yardımcı olur.

Sırderya kıyısındaki yerleşimlerden ve kurganlardan çıkarılan seramik kaplardaki damgalar ise, damga kullanımına ait başka bir grup anıtı temsil etmektedir [Iatsenko, Smagulov, 2014]. Günümüzde bu eserleri sistemleştirme ve karşılaştırmalı araştırma çalışmaları aktif olarak yürütülmektedir. Göçebe kültüründeki damga ve işaretleri inceleyen önde gelen bilim insanları, bu işaretlerin en temel işlevinin özel mülkiyeti belirtmek olduğunu düşünmektedir. Ancak Kazakistan topraklarında tespit edilen damgaların çoğu, kült ve anıtsal yapılarla ilişkili olduğundan, onların ana işlevinin yalnızca özel mülkiyeti belirtmek olduğunu söylemek, damgaların kullanım alanını fazlasıyla daraltır.

YÖNTEM

Genellikle bozkır alanlarının araştırılmasında arkeolojik, jeofizik, laboratuvar ve fotogrametrik analiz yöntemlerini kapsayan bütüncül bir yaklaşım kullanmak büyük önem taşır. Örneğin:

Arkeolojik yöntemler: Kazı yapılacak alanın seçimi – yüzeye çıkmış taşların varlığı ve altında bir yapının bulunabileceğine dair ön bulgulara dayanarak belirlenir. Bu yöntemle yapılan çalışmalar birkaç aşamadan oluşur: yüzey toprağının alınması, belli bir derinlikte humus ve kara toprak tabakasının temizlenmesi taş çevrelemenin açığa çıkarılmasına olanak tanır. Çalışmanın her aşamasında yapının kesin koordinatlarını almak için takeometre ve GPS cihazı kullanılır.

Jeofizik yöntemler: Anıtın yer altı yapılarının incelenmesi ve kazı alanının içinde ve dışında gözle görülmeyen anormalliklerin tespiti amacıyla elektromanyetik indüksiyon ve jeoradar taramaları yapılır.

Laboratuvar yöntemleri: Laboratuvar analizleri arasında radyokarbon tarihlendirme, paleo-ekolojik araştırmalar ve kayaç yapılarının mineralojik analizleri bulunur. Anıttan alınan organik malzeme örnekleri, yapının kesin yaşını belirlemek için radyokarbon incelemesine gönderilir. Hammadde kaynaklarını ve eski toplulukların olası ticaret veya göç yollarını belirlemek amacıyla çevreleme ve mezar taşlarına mineralojik analiz uygulanır.

Fotogrametrik yöntemler: Fotogrametri kullanımı, yapının ayrıntılı üç boyutlu modellerinin oluşturulmasını sağlamıştır. Fotogrametrik çekimler, taş yapılar ve damgaların yüzey detaylarının tümünü kaydederek onların geometrik özelliklerini hassas bir şekilde ölçmeye ve incelemeye imkân tanımıştır. Bu veriler, plan ve rekonstrüksiyonların hazırlanmasında kullanılarak yapının mimari ve sembolik yapısını daha derinlemesine anlamaya katkıda bulunmuştur.

İkonografik ve sembolik analiz: Anıtlardaki damga ve işaretlerin sembolik anlamlarının incelenmesine özel önem verilmektedir. Çalışmanın bu aşaması, Avrasya'nın diğer

bölgelerindeki benzer damga ve işaretlere sahip anıtlarla karşılaştırmalı analiz yapmayı içerir. Bunun için bibliyografik kaynaklar, etnografik araştırmalar ve benzer arkeolojik kültürlerden elde edilen veriler kullanılarak sembollerin sürekliliği ve farklı yorumları belirlenir.

Metinsel analiz: Bulunan tüm eserler – taş levhalar, dikme taşlar ve sembolik işaretler – titizlikle belgelenmiş ve mekânsal konumları, olası ritüel işlevleri ve kültürel önemi bağlamında analiz edilmiştir. Bu analiz, mezar yerinin seçimini etkilemiş olabilecek nehir ve diğer hidrografik unsurları da kapsayan çevresel peyzaj araştırmalarıyla tamamlanmıştır.

BULGULAR

Kazak Altayı Eski Sakinlerinin Damga Özellikleri

Farklı dönemlere ait anıtları kapsayan Şöje Bronz Çağına ayıt olan bir Çevreleme – Sakların yerleşimleri ve kurgan sistemlerini, ayrıca çeşitli çağların anıtlarını barındıran Akbaur arkeolojik kompleksinin 2,5 km güneyinde, Şöje ve Uranhay nehirlerinin birleştiği, doğası görkemli bir bölgede yer almaktadır. 2024 yılında, iri taneli granit levhalardan yapılmış iki mezar odası bulunan, paleometal dönemine ait bir çevreleme tespit edilerek incelenmiştir göstermektedir. Odalardan birinin duvarlarında, inşa veya gömme-anımsatma törenleri sırasında kazınmış, “su/dalga” ya da “kıvrımlı” damgaları andıran yatay zikzak çizgilerden oluşan geometrik semboller belirlenmiştir. (görsel 1) [Samashev, Samashev, Zhuniskhanov, Sirazheva, 2024: 861-888].

Görsel 1. Şöje Bronz Çağı Çevrelemesi, Nesne No. 5. Mezar Odası Duvarlarındaki Zikzak Semboller. Fotoğraf: Andrey Puşkarev

Damgalı mezar odasından çıkarılan seramik kap parçalarında da benzer, anlam bakımından (estetik, dini-mitolojik vb.) aynı kaynağa işaret eden zikzak motifli kompozisyonlara rastlanmıştır. Bu sembolik işaretler, gelecekte gömme ve anma ritüelleri bağlamında özel bir inceleme konusu haline gelmelidir.

Mezar ve anıtsal yapıların duvarlarına mitolojik içerikli çeşitli sahnelerin, hayvan ve insan figürlerinin, ayrıca zikzaklar, kafesler, üçgenler ve diğer şekillerden oluşan soyut işaretlerin işlenmesi, eski dünyanın birçok kültüründe bilinen bir uygulamadır. Bu unsurlar, Orta Asya’da Altay’daki Karakol yazıtları, Jetisu’daki Tanbaly, Doğu Kazakistan’daki Sarykol ve Kırküngir kurganları gibi paleometal dönemine ait anıtlarda da görülmektedir. Bu da, eski insanların gündelik yaşamlarının mitolojik-ritüel bütünlüklerle ne kadar yakın ilişkili olduğunu ve ölüleri “uğurlama” törenlerini nasıl gerçekleştirdiklerini göstermektedir [Shchebrova, 2022: 861-888].

Zikzak biçimli soyutlamalar kaya resimlerinde görülür ve yukarıda belirtildiği gibi, özellikle bronz çağında ölüleri uğurlamak için yapılan seramik kapların üzerine işlenmiştir [Lotman, Uspenskii, 1971: 38-40].

Mezar odasının duvarlarında damgaların bulunması ve bunların bazı yapılarda tekrar etmesi, sembolik işaretlerin belli bir düzenliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, birinci resimde sunulan zikzak damgaya benzer çizimler Akbaur anıtında da görülmektedir; bu durum, onların yeniden tarihlendirilmesi ve farklı bir bakış açısıyla incelenmesi için benzersiz bir fırsat yaratmaktadır. Sadece damgaların kendisi değil, taş sandukadan çıkarılan iskelet üzerinde yapılacak paleogenetik incelemeler ve uygun radyokarbon tarihlendirmeler de bu gizemli sembollerini bırakan eski sakinlerin yaşamına dair bazı yönleri aydınlatmaya imkân sağlayacaktır.

Şöje Çevrelemesi'ndeki Dalgalı (İrmek) Damgalar ve Petrogliflerin Tanımı. Ölçüleri 1,88×0,9 m ve derinliği 0,53 m olan kuzey odası, iki duvarındaki dalgalı (ırmak biçimli) işaretler, dalgalı çizgilerle bezeli seramik kap parçaları ve paleogenetik incelemeler için elverişli insan iskeletinin bulunması nedeniyle özel bir ilgi uyandırmaktadır.

Güney odası, duvara dayandırılmış dört sağlam granit levhadan yapılmıştır. Boyutları 1,90×1,0 m, derinliği ise 0,8 m'dir. Odanın tabanında dağınık insan kemikleri ve, kuzey odasında bulunan kaptan farklı olarak, yüzeyi tarak biçiminde damgalarla yapılmış taramalı üçgenlerle süslenmiş pişmiş toprak kap parçaları ele geçirilmiştir.

Uzun yan duvarda (uzunluğu 1,57 m) yer alan damga-ışaretlerin, çift dalga biçiminde verilmiş ve on kez ritmik biçimde tekrar eden görüntüleri yatay bir bütün kompozisyon oluşturur. Kesik çizgilerle yapılmış bu dalgalı motifler, kuzey odasında gömülü kişinin yaşadığı toplumun karmaşık mitopoetik düşüncelerini açıkça yansıtmaktadır. Bu betimler, defin ve anma törenlerinin gerektirdiği kurallarla yakından bağlantılıdır. Bu görüş, kısa yan duvarda yer alan benzer işaretin basitleştirilmiş biçimiyle ve ayrıca seramik kapların yüzeylerinde üç sıra halinde dalga oluşturan taramalı üçgenlerden ve üç sıra dalgalardan meydana gelen kompozisyonların bulunmasıyla da doğrulanmaktadır.

Dalga (zigzag) biçimli sembolik işaret, farklı dönemler ve kültürlerin arkeolojik anıtlarında karşılaşılan en yaygın ve çok anlamlı motiflerden biridir. Örneğin, Karadeniz bozkırlarının mezarlıklarında [Messerschmidt, 2021: 13-98] ve dolmenlerde [Miller, 1886] benzer dalgalı betimler bulunmuştur. M.Yu. Lotman'ın kuramsal çerçevesine göre, dalga motifi farklı yorumlara rağmen, çeşitli kültürel dönemleri birbirine bağlayan ve uzun tarihsel süreç boyunca önemini ve işlevselliğini koruyan bir gösterge olarak değerlendirilebilir [Miller, 1999: 11-12].

Şöje işaretleriyle ikonografik ve anlamsal paralellikler arandığında, öncelikle Akbaur tepesindeki damgalar dikkat çeker. Bu işaretler yalnızca eşzamanlı değil, aynı kabile yapısına ait insanlar tarafından yapılmış olabilir. Bununla birlikte, Akbaur dalgalı motifleri, tapınak kompleksinin oldukça karmaşık bir damga-iletişim sisteminin parçasıdır ve kuşkusuz, defin ve anma törenlerinden daha geniş ve karmaşık dünya görüşleriyle ve takvim döngülerine ilişkin ritüel sırlarla bağlantılıdır [Pallas, 1786-1788: 184-190].

Bu soyut motifin tüm dünyada yaygın olan anlamsal içeriğine gelince, doğa olaylarını, ses dalgalarını betimleme veya öteki dünyaya geçişin grafiksel bir metaforu gibi birçok özgün ve yaratıcı tahmin vardır [Spasskii, 1817: 1-21]. J. Cooper'a göre dalga motifi, şimşegi ve ondan çıkan ateşi, ayrıca bereketi simgeler. Bu işaret aynı zamanda Babil fırtına tanrısı Adad gibi, elinde dalgalı bir demet ya da alev tutan fırtına tanrılarının da bir özelliğidir. Buradaki dalga sembolizmi, çatal biçimli yıldırım veya alev görüntüsüne benzer [Radlov, 1894: 101].

B.B. Piotrovskiy ve N.D. Flitner, eski Doğu kültürlerindeki dalga motifini su unsuru ile ilişkilendirmiştir [Grakov, 1947: 90-94; Grakov, 1971: 153-156]. Bu analiz, suyun yaşamsal önemi ve bereketin sembolü olarak rolüne vurgu yapar.

S.Zh. Pustovalov, dalgayı takvimsel sembolizmle ilişkilendirerek, doğa ritimleriyle bağlantılı zaman döngülerini ve olaylarını belirtmek için kullanılmış olabileceğini ileri sürer [Kuz'mina, 1979: 36].

Erken Demir Çağı'nda dalgalı motifler anlamlarını korumuş, ancak yeni yorumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, İskit kültüründe dalgalı çizgiler ateş ve güneş kültüyle, ayrıca askeri sembollerle bağlantılıydı. Bu tür süsleme motiflerine sahip silah ve mücevherler genellikle kutsal kabul edilirdi. G.N. Volnaya bunları kuş tüyleri ve hayvan postu betimleriyle ilişkilendirmiştir [Raevskii, 1985: 35]. Ayrıca kuş bedenindeki üçgen, dalga ve tarama şekillerinin, bu kuşun gövdesinin unsurları olan su ve bitkileri betimlediğini açıklar [Raevskii, 1984: 96]. Bu yorumlar, doğa olayları ile onların süsleme sanatındaki sembolik yansımaları arasındaki derin bağı gösterir.

Orta Çağ'da dalgalı motif, özellikle dokuma ürünlerinde, mimaride ve silah süslemelerinde dekoratif bir unsur olarak kullanılmaya devam etti. İslam sanatında dalgalı çizgiler sık sık geometrik tasarımlara dâhil edilerek sonsuzluğu veya yaşamın sürekliliğini sembolize ediyordu. Ayrıca Türk kültürlerinde dalgalı motifin su ve hayvanlar âlemiyle ilişkilendirilmesi geleneği sürdü.

Kazak araştırmacısı A.H. Margulan, dalgalı çizgilerin su ve nehir akışını tasvir ettiğini belirtmiştir [Khazanov, 1976: 84]. "Su Örnek" adı verilen bu desenler [Griaznov, 1950: 132], Kazak süsleme-uygulamalı sanatında sıkça görülür ve kökenleri Bronz Çağı kültürlerine kadar uzanır.

Bunun yanı sıra, Doğu Kazakistan bölgesinin Ulan, Tarbağatay, Katonkarağay ve Kürşim ilçelerinde yürütülen arkeolojik keşif-araştırma çalışmaları kapsamında kaya resmi (petroglif) alanları üzerinde de kapsamlı sayısal incelemeler yapılmıştır. Bu proje çerçevesinde Erken Demir Çağı'na ait 12 alan araştırılmıştır. Çalışmanın özelliği, üzerinde işaret ve semboller bulunan 22 kaya yüzeyinin ayrıntılı dijital fotoğraflarının çekilmesidir. Gelişmiş teknolojilerin kullanımı, verilerin kaydedilmesi ve belgelenmesinde önemli bir doğruluk sağlamış, bu da kaya resimleri ve onların kültürel metinlerinin daha derin ve kapsamlı analizini mümkün kılmıştır.

Karımsak petroglifleri. Kaya resimleri, Besterek köyünün 3,5 km batısında bulunmuştur. Çizimler, sürekli kazıma (gravür) tekniğiyle yapılmış olup, yaklaşık 1 km boyunca dikey konumdaki kaya yüzeylerine işlenmiştir. Betimlerin konuları çeşitlidir: ağırlıklı olarak dağ keçileri tasvir edilmiştir, ayrıca at, yırtıcı hayvan ve deve figürleri de vardır. Kompozisyonlar arasında yabani hayvan avı sahnesi özellikle dikkat çekicidir.

Karımsak anıtında üzerinde işaret ve figürlerin bulunduğu iki kaya yüzeyi belirlenmiştir:

- *Birinci yüzey*, dik konumda olup, iki gravür unsuru – bir işaret ve bir insan figürü – barındırmaktadır (görsel 2).

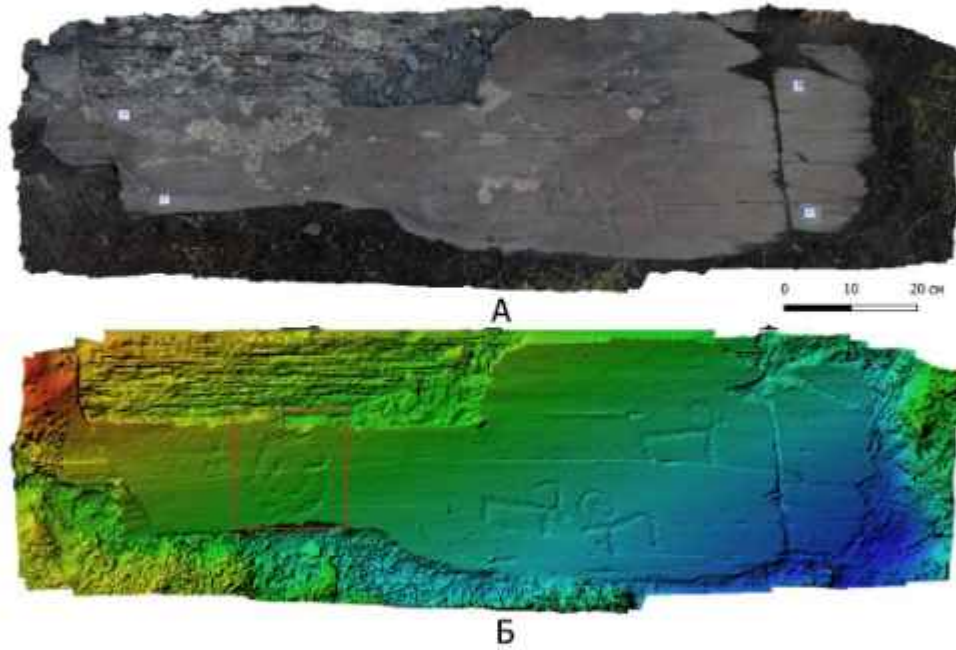

İkinci grup resimlerde kullanılan teknik farklılıkları dikkate değerdir. Çoğu figür sürekli kazıma tekniğiyle yapılmış olsa da, bu grupta kontur tekniği hâkimdir. Bu kontur tekniğinde boynuzsuz iki boğa, bir insan ve çatallı boynuzları olan bir geyik tasvir edilmiştir. Bu resimler erken demir çağına tarihlenmektedir.

Kızıltaş anıtında semboller ve işaretler içeren tek bir yüzey tespit edilmiştir. Bu yüzey yatay konumdadır ve üzerinde tek bir işaret vardır.

Sağır 3 Petroglifleri. Sağır köyünün 500 m kuzeyinde, aynı adı taşıyan derenin kıyısında, Sağır vadisindeki yatay yüzeylerde kaya resimleri bulunmuştur. Resimli taşlar küçük gruplar hâlinde 3 km boyunca dağılmıştır. Bunların arasında hayvan ve insan figürlerinin gerçekçi tasvirleriyle dolu birkaç büyük “yayma”, yani büyük levhalar özellikle dikkat çekicidir. En değerlileri iki düello sahnesidir.

Sağır 3 anıtında semboller ve işaretler barındıran üç yüzey belirlenmiştir. Birinci yüzey yatay konumdadır ve üzerinde çeşitli semboller vardır. İkinci yüzey de yataydır ve üzerinde tek bir işaret görülmektedir (görsel 4). Üçüncü yüzey dik konumdadır ve üzerinde çok sayıda resim bulunmaktadır.

Görsel 4. Sağır 3 Petroglifleri, Yüzey 2. A – Fototekstür; B – Yüzey Rölyefi

Arğanatı Petroglifleri, deniz seviyesinden 1011 m yükseklikte yer almaktadır (koordinatlar: N 47°27'19.96", E 83°27'22.80"). Tarbağatay bölgesinde, Kuygan köyünün 5 km kuzeydoğusunda, bir kışlak yakınında ve dağ eteklerinden yaklaşık 300 m uzaklıktaki düz bir yamaçta granit kayaların batı yüzeyine kazınmıştır. Tasvirler esas olarak av sahneleriyle ilgilidir. Burada boynuzları spiral şeklinde kıvrılmış dağ koyunları, okla avlanan avcılar ve yabani hayvanlara salınan köpekler resmedilmiştir. Yakındaki taşlarda da antropomorfik figürler, dağ keçileri ve at tasvirleri yer alır. Anıtın konumu, doğudan batıya uzanan Lastı Nehri boyunca yer alan dağ silsilesindedir. Bu alan “İyi Arğanatı” ve “Kötü Arğanatı” olarak ikiye ayrılır. Yerel halk ayrıca bunları “Başki Arğanatı”, “Orta Arğanatı” ve “Ayak Arğanatı” olarak da adlandırır. Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde Arğanatı dağ silsilesinin adı “argu” ve “kanat” kelimelerinin birleşiminden türemiştir [Dankoff, Kelly, 1982].

Mañırak Petroglifleri, deniz seviyesinden 872 m yükseklikte yer almaktadır (koordinatlar: N 47°24'09,95" E 83°53'20,10"). Mañırak köyünden güneydoğuya doğru yaklaşık 3 km mesafede,

Şilikti ovasına giden yolun sol tarafındaki bir tepede, kaya resimleri ve eski Türk işaretleri bulunmuştur. Erken demir çağına ait motifler, hayvan üslubunda yapılmış hayvan tasvirleriyle (görsel 5), ayrıca antropomorfik figürler ve atlı savaşçı sahneleriyle temsil edilmiştir. Bu tasvirler, dönemin sanat kültürünün kendine özgü özelliklerini yansıtır. Arkeolojik anıt, tarihlendirme açısından çok katmanlıdır. Taşlarda erozyon ve aşınmanın belirgin izleri vardır: yüzeylerinde çatlaklar ve liken birikimleri gözlemlenmiştir. Bu doğal koşulların uzun vadeli etkisi, petrogliflerin doğru şekilde yorumlanmasını önemli ölçüde zorlaştırmaktadır.

Görsel 5. Mañırak Petroglifleri

Şıymaylı Petroglifleri, dokuzdan fazla petroglif grubu ve Moldajar vadisindeki tunç çağı nekropolünden oluşan bir kaya sanatı kompleksidir. Yerleşim alanı içinde, yüksek patinasyonlu ana kayaların çıkıntı yaptığı birkaç küçük tepe vardır. Bu tepelerden dokuzdan fazlası bilinir ve bazılarının kendi yerel isimleri vardır. Bunlardan biri, yerel halk arasında Sardongal olarak bilinen en yüksek tepedir. En fazla petroglif bu noktada toplanmış olup, bu kompleks Şıymaylı-I olarak adlandırılmıştır (görsel 6).

Görsel 6. Şıymaylı Petroglifleri

Şıymaylı-I tepesinin yüksekliği deniz seviyesinden 1363 m'dir (koordinatlar: N 47°41'49,7", E 081°40'25,2"). Kaya resimleri bazen damarlar oluşturan ana kaya yamaçlarında, bazen de tepe yamaçlarındaki tekil kayalarda yer alır. Bu petroglifler birkaç gruba ayrılabilir. Erken göçebeler tarihinin en eski dönemi, kuş gagalı, iri gözlü ve kısa bacaklı geyik figürleriyle temsil edilmiştir. Ayrıca, boynuzları zarif şekilde süslenmiş, tırnak uçlarında zarifçe duran, gerçekçi hayvan üslubunda yapılmış figürler de mevcuttur. Bunun yanı sıra, stil bakımından eski Türk örneklerinden önemli ölçüde farklı atlı süvari tasvirleri de bulunmaktadır. Bu figürler "Hun-Sarmat dönemi"ne aittir. Bu, atların ayaklarının koşu değil, dörtnal pozisyonunda betimlenmiş olmasıyla doğrulanır. Bu durum, dört ayağını eşit bırakan bir yorga atının yürüyüşünü hatırlatır.

Jambıl Köyü civarındaki petroglifler, deniz seviyesinden 1030 m yükseklikte, N 49°14'47,66" E 86°18'21,36" koordinatlarında yer alır. Önceki araştırmacılar bunları, Doğu Kazakistan Katonkarağay ilçesi Jambıl köyünün kuzey ucunda olarak kaydetmiştir. Jambıl I kurganına ait iki büyük tümülüsün yanında konumlanmıştır. İskit-Saka dönemine tarihlenen bu petroglifler iri taneli kayalara kazınmıştır, ancak taş yüzeyinin pürüzlülüğü nedeniyle korunma durumları zayıftır. Tasvirler arasında, geri atılmış masif, çatallı boynuzlarıyla ve vücutları halkalarla süslenmiş geyik figürleri dikkat çeker. Ayrıca, İskit-Sibir hayvan üslubunda yapılmış dağ keçisi figürleri de görülmektedir.

Mayemer Petroglifleri, Doğu Kazakistan bölgesinin Katonkarağay ilçesinde bulunan benzersiz bir arkeolojik komplekstir. Anıtlar, Mayemer köyünün doğu ve güneydoğu eteklerinde yer alır. Son zamanlarda yapılan bir arkeolojik keşif sırasında bu komplekse ait dört anıtın koordinatları kesinleştirilmiştir. Mayemer kompleksi üzerindeki araştırmalar 1997'den beri sürdürülmektedir [Artamonov, 1973] ve bu arkeolojik alan, Saka kültürünün incelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kompleksin önemi, eski Saka kabilelerinin sembollerini, dini inançlarını ve ekonomik faaliyetlerini daha iyi anlamaya imkân tanıyan çok sayıda petroglif ve diğer arkeolojik eserlerin varlığından kaynaklanmaktadır. Mayemer anıtlarının daha fazla incelenmesi, Doğu Kazakistan'ın erken demir çağı kültürel-tarihi görünümünü yeniden oluşturmak için özel bir önem taşır.

Mayemer petrogliflerinin en önemli özelliği, tüm tasvirlerin başka dönemlerin unsurlarıyla karışmadan yalnızca erken ve gelişmiş Saka dönemine ait olmasıdır. Özellikle Orta Asya'ya özgü "geyik taşları" tarz ve tekniğinde yapılmış, kuş gagasına benzeyen burunlara sahip geyik figürleri ilgi çekicidir. Bu stil, dönemin göçebe halklarının sanatına özgüdür.

Özellikle Şilikti ve Jalaulı'da bulunan altın süslemelerde, ayrıca Jetisu'daki Eşkiölmes petrogliflerinde görülen betimlere benzeyen, başını geriye çevirmiş kartal figürü dikkat çekicidir. Ayrıca, tırnak uçlarında duran, hörgücü üçgen biçimli, yuvarlak gözlü ve boynuzları süslenmiş geyik figürleri estetik incelikleriyle öne çıkar. Bir diğer önemli ayrıntı, altı dağ keçisi protomundan oluşan dairesel semboldür; bu, anıta özel bir değer katmaktadır. Petrogliflere çok yakın bir konumda, taşlardaki tasvirlerle kronolojik olarak örtüşen Mayemer 2 kurganı bulunmaktadır. Bu iki alanın aynı kültürel geleneğe ait ve birbirleriyle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

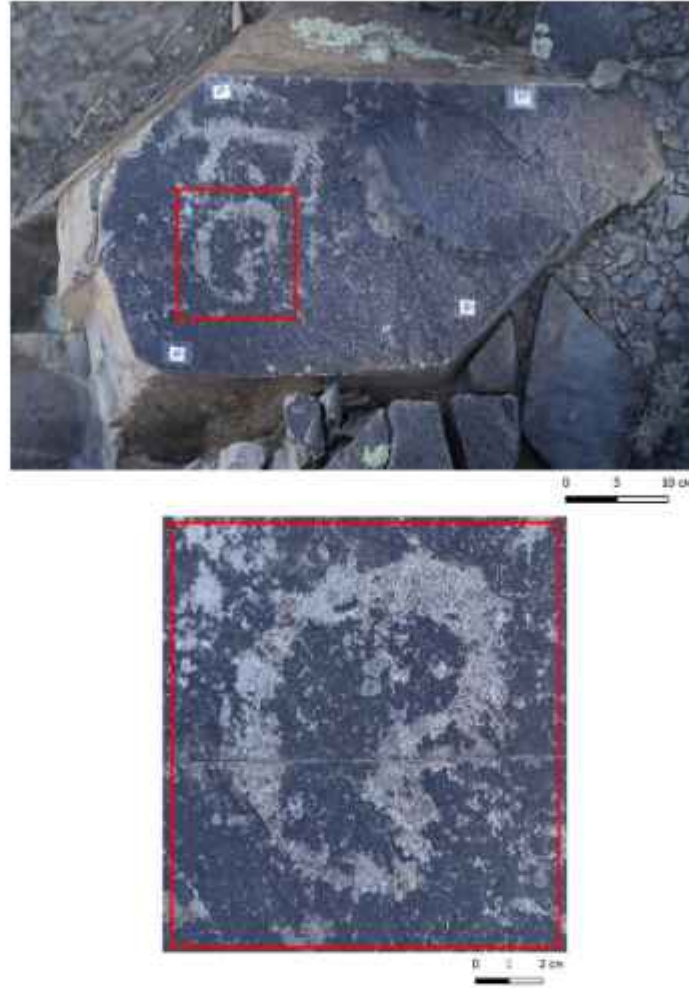
Dolanalı Petroglifleri. Bu petroglifler, kozmolojik semboller ile günlük yaşam sahnelerinin birleşiminden oluşan, antik çağ resim sanatının önemli bir anıtı niteliğindedir. Başlıca motifler arasında güneş diskleri, takımyıldızlarını andıran unsurlar ve çeşitli faaliyetlerde bulunan hayvan ve insan betimlemeleri yer almaktadır. Kompozisyonlar, karmaşık yapıları ve çok figürlü olmalarıyla öne çıkmaktadır. Özellikle gaga benzeri ağza sahip bir geyik tasviri, bu kompleksin eşsiz bir özelliği olarak dikkat çekmektedir. Dolanlı anıtında, işaret ve sembollerin tespit edildiği 3 adet yüzey belirlenmiştir: Yüzey 1: Ufuk düzlemine göre 45 derecelik bir açığa sahiptir. Üzerinde bir adet işaret bulunmaktadır; Yüzey 2: Dikey konuma sahiptir. Üzerinde, dokusu üzerinde oldukça zor seçilen ancak yüzey topoğrafyasında (relyefinde) ayırt edilebilen

bir işaret mevcuttur; Yüzey 3: Yatay konuma sahiptir. Üzerinde iki adet işaret bulunmaktadır. (Görsel 7).

Görsel 7. Dolanalı Petroglifleri, Yüzey 3

Tulkune Petroglifleri. Bu anıt, Kurçum ilçesine bağlı Beşjıldık köyünün 850 metre kuzeydoğusunda, Kurçum Nehri'nin sol kıyısında yer alır. Burada yüksek, düz tepeli tepeler bulunmaktadır. Bu tepelerin sırtlarında şeyl kayalarının yüzeylendiği ve açığa çıktığı alanlar görülür. Bu kayalık çıkıntıların dikey ve yatay yüzeylerinde, 1.5 km'lik bir yarıçap içinde, farklı dönemlere ait kaya resimleri tespit edilmiştir. Tulkune anıtında, işaret ve sembollerin bulunduğu 6 yüzey belirlenmiştir. Yüzey 1: Ufuk düzlemine göre 45 derecelik bir açığa sahiptir. Üzerinde bir işaret bulunur; Yüzey 2: Ufuk düzlemine göre 45 derecelik bir açığa sahiptir. Üzerinde üç işaret bulunur; Yüzey 3: Yatay konuma sahiptir. Üzerinde bir işaret bulunur (Görsel 8). Yüzey 4: Yatay konuma sahiptir. Üzerinde birkaç işaret bulunur. Yüzeyin bir kısmı, modern vandallar tarafından yapılan uygunsuz bir çizim nedeniyle görülemez durumdadır. Yüzey 5: Dikey konuma sahiptir. Üzerinde bir işaret bulunur. Yüzey 6: Dikey konuma sahiptir. Üzerinde çok sayıda resim bulunur.

Görsel 8. Tülkine Petroglifleri, Yüzey 3

Moynak Petroglifleri. Moynak bölgesindeki petroglifler, Kurçum ilçesine bağlı Beşjıldık köyünün 2 km kuzeydoğusunda, Kurçum ve İrtiş nehirlerinin birleştiği noktadan yaklaşık 30 km uzaklıkta yer almaktadır. Petrogliflerin ana yoğunluğu, beş alçak, düz tepeli tepede toplanmıştır.

Petroglifli taşların toplam sayısı yaklaşık 400'dür, ancak bunların gruplar arasındaki dağılımı doğal faktörlerden dolayı eşit değildir. En yoğun yığılma ikinci ve üçüncü gruplarda görülmektedir. Petroglifler çoğunlukla dikey ve eğimli yüzeylere kazınmıştır; yatay yüzeylerde nadiren, kuzeye bakanlarda ise çok az görülmektedir.

Moynak anıtında, işaret ve sembollerin bulunduğu 5 yüzey tespit edilmiştir. Yüzey 1 yatay konuma sahiptir. Yüzey 1'de bir işaret bulunmaktadır. (Şekil 9).

Yüzey 2 yatay konuma sahiptir. Yüzey 2'de bir işaret bulunmaktadır (Şekil 10). Yüzey 3 dikey konuma sahiptir. Yüzey 3'te bir işaret bulunmaktadır. Yüzey 4 yatay konuma sahiptir. Yüzey 4'te bir resim/imge bulunmaktadır. Yüzey 5 dikey konuma sahiptir. Yüzey 5'te ise birçok resim/imge bulunmaktadır.

Görsel 9. Moynak Petroglifleri, Yüzey 1

Görsel 10. Moynak Petroglifleri, Yüzey 2

Burada incelediğimiz bu sanat eserleri, yalnızca metallerde değil, ahşap oymalarda, deri ürünlerinde, keçe aplikelerinde, petrogliflerde ve diğer anıtsal sanat eserlerinde tasvir edilmiş özgün “sanatsal alegorilerdir”. Bununla birlikte, bu sanatın temel amacı ev eşyalarının yüzeylerini dekoratif olarak süslemek değildi. İskit-Saka sanatının görsel kanonlarına göre belirli kurallara uygun şekilde düzenlenmiş bu hayvan figürleri ve protomları, özel bir işaretler sistemi, toplumun her üyesinin çözemeyeceği bir zoomorfik kod oluşturmuştur. Hayvan üslubundaki eserler, kozmolojik anlayışlarla, büyüyle, insanların çevre, evren ve genel kozmosa dair kavrayışlarıyla yakından bağlantılıydı.

Hayvan üslubu, MÖ I. binyılda göçebe toplumlarda var olan diğer tasvir geleneklerinden belirgin biçimde ayrılır. Hayvanların betimlenmesinde sanatçılar, onları diğerlerinden ayıran özellikleri vurgulamaya özen göstermişlerdir: geyiğin veya elkin boynuzları, yırtıcının dişleri ve pençeleri, kuşun gagası ve kanadı vb. Her hayvanın kendine özgü duruşu dikkatle işlenmiştir. Örneğin, kedi türü yırtıcılar genellikle halkalar şeklinde bükülmüş, 180° dönmüş, pençelerini açmış hâlde tasvir edilirdi. Geyikler, bacakları bükük, başları ileri uzatılmış, “tırnaklarının ucunda” koşarken; kuşlar ise kanatlarını açmış şekilde betimlenirdi. Hayvan figürlerinin baş, göz, boynuz, pençe veya tırnak gibi tekil parçaları da sık sık tasvir edilmiştir.

Antik sanatçılar, gerçek hayvanların yanı sıra, birkaç hayvanın özelliklerini birleştiren fantastik yaratıkları da betimlemiş ve genellikle “zoolojik bulmacalar” adı verilen tekniği kullanmışlardır. Örneğin, kedi benzeri bir yırtıcının gövdesine kuşun kanadı ve gagası eklenmiş veya atın başı ve gövdesine dağ keçisinin boynuzu ve kuşun kanadı birleştirilmiş figürler gibi. Göçebe sanatında toynaklı bir hayvanın yırtıcı tarafından parçalanması veya iki hayvanın mücadelesi sahneleri özel bir yer tutar. Bu tür konular bazen iyilik ve kötülük arasındaki mücadele, gece ve gündüzün dönüşümü, doğa döngüsünün ve ikili karşıtlıkların temsili olarak yorumlanır.

Antik savaşçıların ve avcılarının bu hayvanların belirli özelliklerini göstermeleri tesadüf değildir. Parsiyel büyü yasalarına göre bu hayvanların özellikleri ve güçleri nesnelere aktarıldı; böylece onların sahibi (silah veya at), ihtiyaç duyduğu niteliklere sahip olurdu: kartalın keskin görüşü ve çevikliği, geyiğin hızı, kurdun öfkesi, kaplanın ihtiyatı ve yumuşak adımı. Atlı savaşçılar – hızlı, güçlü ve cesur kişiler – bu şekilde süslenmiş eşyaların başlıca kullanıcıları ve sahipleriydi.

Erken Demir Çağı Petroglifleri: Tasvirler ve Konular

MÖ I. binyılın başlarında Avrasya bozkırlarında yaşayan halkların çoğu, yeni bir ekonomik-kültürel tip olan göçebe hayvancılığa geçiş sürecinde ve çeşitli erken devlet yapılarının, buna bağlı olarak da toplumsal-siyasal ve askerî kurumların ortaya çıkışı sırasında, dünya görüşlerini ve ideolojik tutumlarını da değiştirdiler. Bu değişim, hem yeniliklere uyum sağladı hem de çok katmanlı göçebe toplumlarının farklı sosyal gruplarının ihtiyaçlarına hizmet edecek şekilde biçimlendirildi. Bu olgu, doğal olarak kaya resimlerinde de yansımaları buldu.

Erken Demir Çağı kaya resimlerinin bir özelliği, eski sanatçıların ihtiyaç ve inançlarına en uygun alanların Tunç Çağı'nda zaten “işgal edilmiş” olmasıdır. Bu yüzden bu dönemin sanatçıları, eserlerini çoğu zaman küçük ve sınırlı yüzeylere kazımak, hatta bazen eski tasvirlerin üzerine işlemek zorunda kalmışlardır.

Bu çağda, toplumun savaşçı dinamizmini yansıtan yeni motifler gelişti. Tunç Çağı'nda yaygın olan yaban öküzleri, araba çeken boğalar, bazı güneş motifleri gibi tasvirler geriye çekildi; çünkü eski sanat ve mitopoetik anlayış değişime uğradı. Erotizm içeren sahneler kayboldu, yerlerini işkence, savaş ve çatışma betimlemeleri aldı. Bir araştırmacının belirttiği gibi, “libido”nun yerini “mortido” aldı. Çok figürlü kompozisyonlar azaldı, savaş sahneleri ve az sayıda ilişkili motifler öne çıktı. Bununla birlikte, hayvan tasvirlerinde dinamizm ve ifade gücü

arttı; özellikle kartal, kaplan ve kaplan-grifon gibi birleşik yaratıklar yeni dönemin zoomorfik kodları hâline geldi.

Saka-İskit süsleme sanatında ve el işlerinde, güçlü, çevik ve kudretli hayvanlar; toynaklıları avlarken ya da mitolojik yaratıklarla mücadele ederken betimlenerek panteonun merkezi figürleri hâline geldi. Fakat kaya resimlerinde bu tür sahneler, sert ve düzensiz taş yüzeylerinde teknik zorluklardan ötürü sık görülmez.

Petrogliflerdeki kurt imgesi genellikle ağzı açık, dişleri ve burun delikleri belirgin, uzun sivri kulaklı bir yırtıcı olarak tasvir edilir; her zaman bir toynaklıyı avlarken görülür. Antropomorfik figürler de dönüşüm geçirdi: Eskinin mistik ritüellerine katılan şaman veya kılık değiştirmiş mitolojik karakterlerin yerini, kahraman ataların ve savaşçıların betimleri aldı. Bu dönemin insan figürlerinde belirgin cinsellik unsurları yoktur.

Zaman zaman Saka-İskit dönemine ait petrogliflerde zırh, miğfer ve yakın ya da uzak dövüş silahları kuşanmış erkek savaşçılar görülür. Eski yazılı kaynaklarda bahsi geçen savaş ve silah tanrısı kültü (Ares benzeri) petrogliflerde iz bırakmış olabilir, ancak bu sahneleri net biçimde ayırmak zordur. Aynı dönemde göçebelerin sözlü edebiyatı zenginleşmiş ve kahramanlık destanları ortaya çıkmıştır.

Bu çağda at figürü, eski Hint-İran panteonundaki kurbanlık hayvan rolünü korumakla birlikte, güneşin sembolü ve kahraman savaşçının yoldaşı hâline geldi. At (deve, geyik) betimlemeleri genellikle olağanüstü büyüklükte kazanmış, bazen üç metreyi aşmıştır. Binicinin betimi kültürel-ideolojik sistemde yer edinmeye başlamış olsa da kaya sanatında hiçbir zaman baskın motif hâline gelmedi; bunun nedeni, Saka-İskit sanatının yüksek derecede sembolik ve şifreli oluşu olabilir.

Hayvanlar arasında geyik tasvirleri ön plana çıktı. Geyiğe saflık ve asalet atfedilmiş, bu yüzden farklı dönemlerde biçimleri değişse de ana özellikleri korunmuştur. Özellikle geyik boynuzlarına kutsal bir anlam yüklenmiş, şaman ve rahiplerin başlıklarında, hükümdarların törensel at maskelerinde ve kutsal nesnelere süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Bazı dilbilimciler göre, "Saka" etnonimi eski İran dillerinin bir lehçesinde "geyik" anlamına gelir.

Pazırık kültürünün sanat eserlerinde kedi, yırtıcı kuş, at, grifon ve dağ keçisi gibi figürlerin özelliklerini birleştirerek ideal fantastik yaratıklar oluşturma çabası dikkat çeker. Bu üstün konum, geyik figürüne verilmiştir. Böyle bir yaratığın kaya üzerindeki tek örneği, şimdilik yalnızca Tepsay'da bilinmektedir.

Araştırmacı N.A. Bokovenko, Yenisey'deki geyik figürlerinin bulunduğu bir sahneyi inceleyerek, sanatçının bu hayvanı kurban etme ritüelinin tüm aşamalarında – kutsal hayvanı yakalamak için tuzak kurmadan, onu yakalayıp hazırlamaya ve kurban etme anına kadar – betimlediğini ileri sürmüştür. Bazı araştırmacılar, kaya resimlerindeki "uçan" veya "tınak ucunda duran" geyik figürlerini kurban sahnesi olarak yorumlasa da, bunun yalnızca görsel bir abartı veya estetik bir ifade aracı olabileceğini savunanlar da vardır. Bu tarz geyik, at ve dağ keçisi tasvirleri, örneğin Bukhtarma'da bulunan bir bronz aynada görülen klasik örneklerde olduğu gibi, aslında derinin kazık üzerine asılma anını gösterebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak, hayvan üslubu Avrasya'nın eski göçebelerinin kültürünü yansıtan özgün, canlı bir sanat ve imgeli yaratıcılıktır. Bu, göçebe toplulukların dinamizmini, hareketliliğini ve savaşçılığını ifade eder. Bu, Avrasya göçebelerinin dünya görüşünü, belirli zoomorfik semboller ve konular aracılığıyla ileten bir işaret sistemidir. Bu sistem, Dünya Ağacı fikrine, yani evrenin üç bölümden oluşan dikey yapısına dayanıyordu. Her bölgenin kendine ait bir sembolü veya kodu (örneğin kuş, boynuzlu toynaklı hayvan, yırtıcılar) vardı.

İşaret veya semboller belirli nesnelere veya onların bölümlerine karşılık gelirdi. Bu nedenle, eski göçebelerin kullandığı hayvan tasvirleri, nesnenin şekliyle birlikte kozmosun düzenini iletirdi. Örneğin, başlıklara kuş, kanatlı ve boynuzlu hayvan figürleri sıklıkla yerleştirilirdi. Hançer sapları, yırtıcı kuşların başlarının veya gagaları ile pençelerinin stilize edilmiş tasvirlerine benzetilirdi. At koşum takımları da kuş, geyik ve yırtıcı kedi figürleriyle süslenirdi.

Avrasya bozkırlarında bin yılı aşkın bir süre boyunca (MÖ I. binyıl – MS I. binyıl başları), göçebe ve yarı göçebe toplumların sanatında “İskit-Sibirya hayvan üslubu” hâkimdir. Scythology, göçebeler bilimi olarak iki yüzyıldan fazla süredir var olmasına rağmen, bu kültürel fenomenin kökeni ve gelişimi hakkında ortak bir görüş yoktur. Kimi araştırmacılar bu üslubun Orta Asya, kimileri Ön Asya kökenli olduğunu; kimileri ise çok merkezli ya da yerli (Sibirya) bir gelişim olduğunu savunmaktadır.

Arkeolojide 1950’lerden beri “İskit Üçlüsü” kavramı – silahlar, at koşumları ve hayvan üslubu – erken göçebe kültürünü tanımlamak için kullanılmaktadır. Günümüzde bazı bilim insanları bu çerçevenin genişletilmesini ve etnik kimlikten bağımsız değerlendirilmesini önermektedir.

Hayvan üslubu eserleri, yalnızca metal değil, ahşap, deri, keçe, aplik, petroglif ve diğer anıtsal sanatlarda da görülür. Bu üslubun amacı sadece dekoratif süsleme değil, toplumun dünya görüşünü ve kutsal sembollerini ifade eden bir işaret sistemi oluşturmaktır. Hayvan figürlerinin özel düzenlenişi, büyüsel anlamlar ve kozmolojik kavrayışlarla yakından bağlantılıydı.

Sanatçılar, hayvanları onların ayırt edici özelliklerini vurgulayarak tasvir ettiler: geyiğin boynuzları, yırtıcının diş ve pençeleri, kuşun gagası ve kanadı gibi. Ayrıca, doğada olmayan, birden fazla hayvanın özelliklerini birleştiren fantastik yaratıklar – örneğin kuş kanatlı kediler veya dağ keçisi boynuzlu atlar – sıkça işlendi. Bu sahneler çoğu zaman iyilik ve kötülük arasındaki mücadeleyi, gece ve gündüzün dönüşümünü, doğanın döngüsünü simgeledi.

Demek, hayvan üslubu, Avrasya’nın eski göçebelerinin kültürünü yansıtan, dinamik, hareketli ve savaştı bir sanat geleneğidir. Bu üslup, göçebe toplumların kozmolojik inançlarını ve dünyayı algılayış biçimlerini zoomorfik semboller ve sahneler aracılığıyla aktararak, bozkır halklarının kimliğini görsel bir dile dönüştürmüştür.

KAYNAKÇA

Artamonov, M.I. (1973). Sokrovishcha sakov: Amu-Dar’inskii klad. Altaiskie kurgany. Minusinskie bronzy. Sibirskoye zoloto. Moskva: Iskusstvo. 280 s.

Dankoff, R., & Kelly, J. (1982). Mahmûd el-Kaşğari. Compendium of the Turkic Dialects. Cambridge: Harvard University Press. 416 p.

Grakov, B.N. (1947). Skify. Kiev: AN USSR. 96 s.

Grakov, B.N. (1971). Skify: nauchno-populiarnyi ocherk. Moskva: Izd-vo MGU. 170 s.

Griaznov, M.P. (1950). Pervyi Pazyrykhskii kurgan. Leningrad: Izd-vo Gos. Ermitazha. 91 s.

Iarygin, S.A. (2016). Kodifikatsiia simvolov vlasti v kul’ture rannih i srednevekovyh kochevnikov Tsentral’noi Azii. PhD thesis. Astana. 200 s.

Iatsenko, S.A., & Smagulov, E.A. (2014). Novye nahodki serii doislamskikh znakov tamga/nishan v Turkestanskom oazise. In Problemy izucheniia nematerial’nogo kul’turnogo nasledia narodov Kazahstana i Tsentral’noi Azii, 274–282. Almaty: EVO PRESS.

Istrin, V.A. (1965). Vozniknovenie i razvitie pis’ma. Moskva: Nauka. 600 s.

Khazanov, A.M. (1976). Sotsial’naia istoriia skifov. Avtoref. dokt. diss. Moskva. 42 s.

- Kuz'mina, E.E. (1979). Stsena terzaniia v iskusstve sakov. In *Etnografiia i arkheologiia Srednei Azii*, 78–83. Moskva: Nauka.
- Lotman, Iu., & Uspenskii, B. (1971). O semioticheskom mekhanizme kul'tury. *Trudy po znakovym sistemam*, V, 145–148. Tartu: UZ Tartuskogo GU.
- Messerschmidt, D.G. (2021). *Dnevnik: Tobol'sk – Tara – Tomsk, 1721 g.* Transl. A.V. Moreva. Tomsk: Demos. 130 s.
- Miller, V.F. (1886). Epigraficheskie sledy iranstva na yuge Rossii. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia*, 247, 232–283.
- Miller, G.F. (1999). *Istoriia Sibiri*. 2nd ed., Vol. 1. Moskva: Vostochn. lit-ra RAN. 630 s.
- Pallas, P.S. (1786–1788). *Puteshestvie po raznym mestam Rossiiskogo gosudarstva*. Transl. F. Tomanskii & V. Zuev. Sankt-Peterburg. 471 s.
- Radlov, V.V. (1894). *Sibirskie drevnosti. Zapiski imperatorskogo Russkogo arkheologicheskogo obshchestva. Novaia seria*, 7(3–4), 186–188.
- Raevskii, D.S. (1984). Ot kimmiriiskogo ornamenta k skifskomu zverinomu stilu. In A.I. Mel'ukova et al. (Eds.), *Drevnosti Evrazii v skifo-sarmatskoe vremia*, 213–217. Moskva: Nauka.
- Raevskii, D.S. (1985). *Model' mira skifskoi kul'tury*. Moskva: Nauka. 256 s.
- Samashev, Z.S. (2010). *Naskal'nye izobrazheniia Kazahstana kak istoricheskii istochnik: Tsentral'noi Azii. Dokt. diss. istor. nauk: 07.00.06.* Almaty. 345 s.
- Samashev, Z., Bazylkhan, N., Samashev S. (2010). *Drevnetiurkskie tamgi*. Almaty: Abdi kompani. 168 s.
- Samashev, Z., Samashev, S.K., Zhuniskhanov, A.S., & Sirazheva, B.A. (2024). K voprosu o «znakovom povedenii» drevnego naseleniia Kazakhskogo Altaya: (etiud o zigagoobraznykh abstraktsiakh na stenakh pogrebal'nykh sooruzhenii i v petroglifikh). *Arkheologiia Kazahstana*, 3(25), 11–21. <https://doi.org/10.52967/akz2024.3.25.11.21>. Erişim adresi <https://doi.org/10.52967/akz2024.3.25.11.21> Son erişim 24 Eylül 2025.
- Shchebrova, S.Ya. (2022). *Voina i mir drevnih kochevnikov Altaya*. Sankt-Peterburg: Inter-socis. 322 s.
- Spasskii, G.I. (1817). O sibirskikh drevnikh kurganakh. *Syn Otechestva*, 41(39), 9–22.
- Zaharova, E.Iu. (2000). *Sosudy so znakami srubnoi obshchnosti epohi pozdnei bronzy*. Voronezh: Izd-vo TsChKI. 163 s.